

VÄZBA A VÝZDOBA JEZUITSKÝCH TLAČÍ 17. A 18. STOROČIA Z UNIVERZITNEJ TLAČIARNE V TRNAVE VO FONDOCH UNIVERZITNEJ KNIŽNICE V BRATISLAVE

EVA VADKERTI

Abstrakt: Príspevok pojednáva o knižnej väzbe a výzdobe tlačí z produkcie Trnavskej univerzitnej tlačiarne v období 17. a 18. storočia, uložených vo fonde tzv. Starej jezuitskej knižnice v majetku Univerzitnej knižnice v Bratislave. Námetom je poukázať na knihársku tvorbu, ktorá tvorí podstatnú súčasť knižnej produkcie univerzitnej tlačiarne, a jej význam v rámci vývoja knižnej kultúry.

Kľúčové slová: Akademičná tlačiareň v Trnave, jezuiti, knihárska dielňa, knižná väzba, výzdoba knižnej väzby, prieskum fondu.

ÚVOD

Vydavateľská činnosť Akademickej jezuitskej tlačiarne v Trnave je predmetom bádania inštitúcií na Slovensku aj v Maďarsku. Vznikajú početné štúdiá a prebieha rozsiahly výskum zameraný predovšetkým na tematiku produkcie tlačiarne, obsah a formu tlačí, autorské a vydavateľské pozadie vzniku a šírenia tlačí hlavne v uhorskom prostredí apod.¹ Skúmaniu knižnej väzby, jej štruktúre a typológii, výzdobe či materiálom sa autori venujú len okrajovo a preto je potrebné doplniť poznatky aj v tejto oblasti, ktorá je významnou časťou knižnej produkcie tlačiarne. V súčasnej dobe prebieha na Oddelení reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave (ďalej UKB) systematické konzervovanie a reštaurovanie časti fondu tzv. Starej Jezuitskej knižnice, ktoré umožnilo zbierku podrobnejšie preskúmať a danú problematiku spracovať nielen pre potreby oddelenia. Knihy prevzaté na pracovisko na ošetrovanie sú systematicky typologicky popisované, študujeme ich väzobnú štruktúru, výzdobu a materiállovú podstatu. Vďaka nadobudnutým informáciám môžeme lepšie pristúpiť k následným krokom smerujúcim k ich dlhodobému zachovaniu. Na základe zistení pri fyzickom prieskume fondu sme sa rozhodli zamerať výhradne na tituly (resp. ich knižné väzby) vytlačené v univerzitnej tlačiarne v Trnave v 17. a 18. storočí, aby bolo možné presnejšie vyvodit znaky typické pre produkciu knihárskej dielne. Naše zistenia sme doplnili a porovnali s poznatkami z odbornej literatúry v oblasti vývoja knižnej väzby v tomto období. Obzvlášť prínosné boli publikácie od pani D. Čambálovej a J. Valacha a H. Radvániho, ktorých popis vývoja knižnej kultúry a produkcie kníh výrazne uľahčil postup pri prieskume a vyhľadávaní vo fonde. Prvá časť príspevku je venovaná stručnej histórii fondu Starej Jezuitskej knižnice v UKB. Ďalej kníhviazačskému/knihárskemu zázemiu tlačiarenskej dielne v období 17. a 18. storočia. V poslednej časti je popísaná typológia knižnej väzby a jej výzdoby fondu uloženého v UKB, sprevádzanej obrazovými prílohami.

1 AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, M., JURÍKOVÁ, E. Tyrnaviká vo fondech Českých a Moravských pamätových inštitúcií. In: *Bibliotheca Antiqua*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2023, s. 22.

FOND TZV. STAREJ JEZUITSKEJ KNIŽNICE

Akademická tlačiareň pri Trnavskej univerzite začala svoju produkciu v roku 1648 a pôsobila do roku 1773. Po rozhodnutí presťahovať Trnavskú Univerzitu do Budína (1777) došlo tiež k následnej delbe knižnice a archívu. Približne tretina bola odvezená do Budína, druhú časť dostala Kráľovská akadémia v Trnave a tretia časť bola rozdelená farnostiam, kláštorom, rôznym inštitúciám a podobne.² Fond knižnice Kráľovskej akadémie neskôr prevzala Alžbetina univerzita v Bratislave, odkiaľ sa v roku 1919 dostal do UKB spolu s pôvodnými zdobenými drevenými regálmi v neskorobarokovom štýle z konca 18. storočia. Obsahoval 6 894 zväzkov vydaných v rokoch 1485–1892³ vrátane tlačí z produkcie univerzitnej tlačiarne v Trnave. Okrem Starej jezuitskej knižnice sa tyrnaviká nachádzajú aj v ďalších fondoch patriacich UKB. Do vlastníctva knižnice sa dostali prostredníctvom zvozov, ako súčasť šľachtických, kláštorných či iných zbierok. Knihy z produkcie univerzitnej tlačiarne boli distribuované do celej Európy a sú súčasťou nielen našej zbierky, ale aj verejných alebo súkromných zbierok na Slovensku a v zahraničí. Dá sa povedať, že trnavské tlače sú súčasťou takmer každého súboru historických tlačí.⁴

PRODUKCIA TRNAVSKEJ UNIVERZITNEJ KNIHÁRSKEJ DIELNE V 17. A 18. STOROČÍ

Obdobie 17. storočia bolo poznamenané nestabilnými politicko-hospodárskymi podmienkami, ktoré mali vplyv aj na dostupnosť vzdelanosti a literatúry. Tú v tomto období kontrolovala prevažne cirkev (hlavne piaristi a jezuiti). To sa v priebehu 18. storočia na území Slovenska zmenilo a školstvo bolo vďaka reforme Márie Terézie od pol. 18. storočia pod dohľadom štátu a dostupnejšie. Zároveň vznikla požiadavka nových odborných vzdelávacích inštitúcií (Banická akadémia, Collegium oeconomicum apod.) s pozitívnym dopadom aj na zvýšenie knižnú produkciu. Knihtlačiarne prostredie prešlo v tomto období výraznými zmenami, jednak stúpol počet tlačiarň a rozširoval sa tematický záber tlačí a zároveň výraznú položku zastupoval dovoz zahraničnej produkcie. Prejavilo sa to aj v trnavskej univerzitnej tlačiarne.

Trnava mala vďaka svojmu hospodárskemu zázemiu a kultúrnemu postaveniu vynikajúce podmienky pre priaznivý vývoj knižnej kultúry, nielen z hľadiska vzdelanostného, ale aj z hľadiska materiálneho zabezpečenia pre kvalitnú produkciu kníh. Záznamy o knižnej produkcii, nákupoch a obchodoch sú zaznamenané v účtovných knihách už v 13. storočí. V 14. a 15. storočí pribúdajú aj mená knihárov a ďalších profesií sústrediacich sa okolo knižnej produkcie.⁵ Trnavská univerzitná tlačiareň bola na vysokej profesionálnej úrovni a okrem samotnej produkcie tlačí zabezpečovala aj ďalšie súvisiace odborné práce. Dielňa bola pod vedením prefekta, za technické veci bol zodpovedný faktor a okrem tlačiarov/sadzačov tu pracovali aj písmolejári, knihári, korektori, grafici, rytci a pomocný personál, vrátane učňov.⁶ Knižná väzba dosiahla úroveň, ktorá preslávila Trnavu ako významné centrum knihárstva 17. a 18. storočia.⁷ Knihárska dielňa mala vlastné priestory s príslušným vybavením a skladom s materiálovým zabezpečením. Väčšina personálu nadobudla prax v zahraničných

2 RADVÁNI, H. *Jezuitská univerzitná knižnica v Trnave*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2006, s. 29.

3 ECKER, J. *Dejiny univerzitnej knižnice v Bratislave 1919–1985*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1994, s. 82.

4 AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, M. *Vydávanie odbornej a vedeckej literatúry trnavskou akademickou tlačiarňou*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009.

5 RADVÁNI, H. Z minulosti trnavskej knižnej kultúry. In: *Vlastivedný časopis*, Bratislava: Obzor, 1988, s. 25.

6 Kapitoly z novolatinického písma.

7 ČAMBÁLOVÁ, D. Knižné väzby vo fonde Západoslovenského múzea v Trnave. In: *Kniha 89*, Martin: Matica Slovenská, 1990, s. 117.

knížnych dielňach a ovládala niekoľko jazykov.⁸ Viazali rôzne typy väzieb od jednoduchých tlačí na študijné účely až po bohato zdobené väzby z kvalitných materiálov na objednávku. Viazali knihy nielen z produkcie tlačiarne, ale aj tituly pre univerzitnú knižnicu, ktoré jezuiti nakupovali z iných tlačiarň v Európe. Tlačiareň zároveň spolupracovala aj s inými knihárskymi dielňami. V rokoch 1764–1773 spolupracovali aj s viacerými kníhviazačmi z Trnavy, Komárna, Nitry, Kőszegu, Viedne a ďalších.⁹ V tomto časovom období pôsobilo v Trnave niekoľko významných knihárskych majstrov, napr. Karol Stainz, Ján Senkera, Juraj Steinhubel (v druhej polovici 17. storočia).¹⁰ G. Kuen a M. Horváth patrili medzi špičky a ich skvostné väzby patria medzi európske umelecké práce na tomto poli.¹¹ Po presťahovaní univerzity ostala časť tlačiarne v Trnave ako filiálka budínskej kráľovskej kníhtlačiarne. Je pravdepodobné, že aj knihári pokračovali v činnosti ďalej, čo potvrdzujú ďalšie väzby z neskoršieho obdobia nachádzajúce sa dnes vo fonde Západoslovenského múzea v Trnave. Podľa prieskumu spomínaných autorov neboli zaznamenané zmeny ani na väzbách z tlačiarne Václava Jelínka pôsobiacej v Trnave od roku 1788, kde je evidentný príklon k brožovaným väzbám a väzbám viazaným do mäkkej papierovej obálky, ktoré pozorujeme aj v našich fondoch. Keďže Trnava patrila v 17. a 18. storočí k významným hospodárskym centrom a mala na svojom území veľa remeselníckych dielní so živým obchodným ruchom, bola knihárska dielňa schopná zaobstarať rozličný materiál potrebný na vyhotovenie knižnej väzby. Tlačiareň vlastnila dve papierne v Kláštore pod Znievom a papierom ju zásobovali aj ďalšie výrobné, napr. Pálffyovská papierne v Pezinku, alebo papierne v Liptovskom Michale, ktorá vyrábala aj lepenky.¹² Ťažba dubového a bukového dreva v blízkych karpatských lesoch v majetku Pálffyovcov bola dostatočnou zásobárňou materiálu pre výrobu drevených knižných dosiek. V Trnave a v ďalších mestách sa nachádzali garbiarske dielne, ktoré mohli dodávať irchy a neskôr aj triesločinené usne na pokryv kníh.¹³ Nie je známe, či si kovania nechávali vyrábať u remeselníkov, alebo si ich vlastnoručne vyhotovovali v dielni, ale vzhľadom na zastúpenie profesií súvisiacich s knižnou produkciou tlačiarne je pravdepodobné, že mali majstra aj na výrobu kovových prvkov. Ďalší knihársky materiál, nite na šitie, konopné motúzy na väzy, vosky, ihly, lepidlá, glej a škrob boli bežne dostupné na trhoch, alebo u kupcov. Keďže boli knihári väčšinou vyučení v zahraničí, je možné, že si knihárske náradie a niektoré materiály zadovážili práve odtiaľ. V 17. storočí sa z papiera vyrábali aj tapety a vznikali mnohé výrobné zdobených papierov, napríklad mramorovaný slúžiaci nielen na knižnú väzbu, ale aj na zdobenie krabíc. Výrobné takýchto papierov boli pravdepodobne aj na Slovensku, ale nie sú o tom záznamy, až v 19. storočí. Ďalším zdrojom materiálu na knižnú väzbu boli nákupy v zahraničí. Podobné, dokonca niektoré identické brokátové papiere, papiere s potlačou a mramorované papiere nachádzame aj na mäkkých väzbách z oblasti Talianska. Spomínané papiere sme objavili pri predošlom prieskume na mäkkých väzbách tzv. Bellaiovej knižnice, ktorej veľká časť pochádza z kláštora talianskeho mesta Messina.¹⁴

8 VALACH, J. *Staré tlačiarne a tlačiarne na Slovensku*. Martin: Matica Slovenská, 1987, s. 77.

9 Kapitoly z novolatinského písma.

10 RADVÁNI, H. Z minulosti trnavskej knižnej kultúry. In: *Vlastivedný časopis*, Bratislava: Obzor, 1988, s. 28.

11 Tamtéž.

12 DECKER, V. *Náčrt dejín ručného piernictva na Slovensku*. Martin: Matica Slovenská, 1956, s. 28, 54, 172.

13 ŠPIEZ, A. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1972, s. 73.

14 VADKERTI, E. Mäkká papierová väzba v 17. a 18. st. v zbierkach UKB. In: *Kniha zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, s. 83.

TYOLOGICKÝ POPIS KNIŽNÝCH VÄZIEB A VÝZDOBY 17. A 18. STOROČIA

Vplyv na vývoj a vzhľad knižnej väzby v tomto období mali prevažne francúzski knihári. Na podobu kníh mala vo veľkej miere vplyv aj zvýšená produkcia kníh a s ňou požiadavka na rýchlejšie a zároveň cenovo dostupnejšie vyhotovenie produktu. Prinieslo to prísun nových materiálov a postupov, ktoré sa prejavili nielen v estetike, ale aj väzobnej štruktúre. Vývoj podoby väzby bol pozvoľný v oboch smeroch, technologickom i estetickom, a plynulo prešiel z obdobia renesancie do baroka a spočiatku nesie prvky oboch období.¹⁵ Postupne však pozorujeme ústup kovaní, ochranných prvkov knižnej väzby. Z väčšej časti sa objavujú už len ako uzatvárací mechanizmus v podobe dierkových hranových spôn (mosadzných alebo železných),¹⁶ nakoniec ich s nahradením drevených knižných dosiek za lepenkové vystriedali jednoduchšie uzatváracie systémy, akými boli napríklad farebné textilné tkanice. Pribudli nové pokrývkové materiály, predovšetkým typické trieslo-činené telacie či ovčie usne hnedých a jemne červených odtieňov, zušľachtené papiere mramorované, škrobové, striekané, brokátové a textilie. Biela ircha ustupuje, ale pergamen si aj v tomto období naďalej ponechal svoju popularitu kvalitného pokrývkového materiálu. Knihy z tohto obdobia sa vyznačujú svojou rozmanitosťou a majú svoje estetické, technologické a materiálové špecifiká. V súlade s estetikou doby sa experimentovalo s rôznymi dekoratívnymi úpravami povrchov usní, oriezkov a predsádok. Usne sú upravované striekaním a natieraním v snahe docieľiť podobu mramoru.¹⁷ Obdobie 17. storočia sa nesie v znamení bohato zlátenej slepotlače na doskách i chrbte kníh v kontraste s tmavšími usňami hnedých odtieňov. Výzdoba sa sústreďuje do stredu, rohov a okrajov dosiek, medzi nimi je ponechaná prázdna plocha vytvárajúca väčší kontrast. Dominantou kompozície je supralibros uprostred v podobe erbu, znaku či štylizovaného ornamentu. V 18. storočí sa zdobenie postupne stáva striedamejším a zlátená slepotlač sa sústreďuje predovšetkým na chrbát knihy. Oblúbené sú aj rôzne úpravy oriezkov natieraním (najčastejšie červenou farbou), striekaním, mramorovaním a v neposlednom rade zlátením alebo striebrením. Tvrdé pergamenové väzby bez zdobenia s lepenkovými doskami a farebnými textilnými tkanicami nachádzame v oboch obdobiach. Výzor menej vzácných kníh sa vyznačuje kombináciou rôznych krykových materiálov so snahou priblížiť sa luxusnému vzhľadu vzácnejších kníh. Zmeny nastali aj v technológiách a väzobnej štruktúre, ktorá sa stáva jednoduchou a tým pádom rýchlejšou na produkciu. Väzby s drevenými doskami si ponechávajú rovnakú väzobnú štruktúru ako v období renesancie so šitím na dvojité motúzy s upevnením do drevených dosiek. Pri väzbách s lepenkou sa postupne šitie zjednodušuje a šije sa prevažne na jeden motúz, ktorý sa v 18. storočí stáva tzv. neviditeľný a zapúšťa sa do knižného bloku. Novinkou je aj šitie obzložku, kedy sa k väzom prisívajú dve zložky zároveň.

Všetky tieto zmeny pozorujeme aj na väzbách pochádzajúcich z knihárskej dielne univerzitnej tlačiarne, o čom sa dozvedáme aj z dohľadanej literatúry. Trnavské jezuitské väzby sa svojou kvalitou a zdobenosťou stali povestnými.¹⁸ Bohatou výzdobou sa vyznačujú tzv. jezuitské väzby, ktoré tvoria významnú kapitolu v úprave barokových kníh.¹⁹ Pozornosť je však

15 Renesančný typ väzby s drevenými dosky a kryvom z bielej irchy s rámcovou slepotlačou a výrazné sýto-farebné oriecky červené al. modrej farby, s mosadznými sponami barokového typu.

16 SOJKOVÁ, K. *Kovové prvky v knižnej väzbe: terminologie, vývoj, výroba, restaurování a konzervace*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011, s. 109.

17 KRÁL, KAŇA, *Umění vázat knihy*. Mramorový vzhľad zošľachtených triesločinených usní sa dosahoval chemickou úpravou s použitím železitej černe (železná pilina varená s octom alebo vínom). Ďalej sa používal síran železnatý (nazývaný vitriol alebo zelená skalica) rozpustený v octe, vode alebo víne v kombinácii s farbením.

18 ČAMBÁLOVÁ, D. Knižné väzby vo fonde Západoslvenského múzea v Trnave. In: *Kniha 89*, Martin: Matica Slovenská, 1990, s. 118.

19 Tamtéž.

venovaná predovšetkým popisu pár vybraných vzácnejších titulov, alebo sú informácie len všeobecným zhrnutím používaných materiálov a niektorých zdobiacich techník.²⁰ Skromnejším väzbám titulov bežnej produkcie sa v literatúre nevenuje dostatočná pozornosť aj napriek tomu, že medzi nimi nájdeme zaujímavé príklady rôznorodosti typov knižných väzieb, zdobenia a materiálov. Čambálová uvádza, že ako materiál používali drevené dosky, usne, pergamen, papier rôznej gramáže a farieb alebo textílií. Usňové väzby zdobili slepotlačou s dekórom v podobe liniek a ornamentov, dokonca krajinných alebo biblických výjavov či supralibrosov. V literatúre sa ďalej uvádza, že boli farbené na čierne, striebriľe alebo zlátilli. Častá bola úprava oriezkov farbením, zlátením a cízelovaním. Medzi tlačami dominujú väzby s usňovým pokryvom, ale objavujú sa i z nezdobeného pergamenu, textílii, papiera a kombinácií týchto materiálov. Špecifikom jezuitskej knižárskej dielne, ktoré sa prejavuje hlavne pri prepychovejších väzbách a popisujú ich viacerí autori (a boli vypozerované aj pri našom prieskume), je používanie usní s jemným červeným odtieňom, alebo čiernej usne v kombinácii s bohatou zlátenou slepotlačou s florálnymi ornamentami na prednej aj zadnej doske, pripomínajúce štylizáciu orientálne koberce. Typickým poznávacím znakom výzdoby sú jezuitské emblémy IHS (na prednej doske) a MAR (na zadnej doske). Autori popisujú medzi ozdobnými technikami aj čiernu slepotlač, pravdepodobne sa však jedná o mylnú interpretáciu. Čierne zafarbenie môže byť spôsobené sčernením zlátenej slepotlače, ku ktorému dochádza z dôvodu korózie/oxidácie striebra prítomného v zlatom plátku.²¹ Strieborná slepotlač sa môže taktiež postupom času javiť ako čierna.

Samostatnú kapitolu v produkcii univerzitnej tlačiarne tvoria kalendáre, ktoré sú zaujímavé nielen po obsahovej stránke, ale aj z hľadiska vydavateľského stvárnenia. Bol to veľmi žiadaný produkt a ziskový výrobok pre tlačiaru aj kníhviazača. Ich produkcia sa vyrovnala nákladom náboženskej literatúry, literatúry pre ľud či učebniciam. Tlačiarri predávali surovú tlač „in cruda“ kalendárov kníhviazačom, ktorí ich viazali a obvykle i sami predávali na jarmokoch.²² Kalendáre v 18. storočí boli viazané do mäkkých papierových obálok. Zámožnejší zákazníci si nechávali kalendáre zviazať do pevných väzieb, s lepšími materiálmi a bohatým zdobením. Typické sú väzby s lepenkovými doskami s pokryvom z červenej usne a zlatou alebo striebornou slepotlačou, sústredenou na prednej a zadnej doske, a zlátenou oriezkou.²³

VÄZBY A VÝZDOBA TRNAVSKÝCH TLAČÍ VO FONDE STAREJ JEZUITSKEJ KNIŽNICE

Na základe zistení pri doterajšom prieskume fondu (vzorčky cca. 300 tlačí) môžeme konštatovať, že väzby v majetku knižnice majú skromnejší charakter. Dôvodom môže byť aj to, že väčšina vzácnejších a honosnejšie zdobených zväzkov sa pri delbe archívu a knižnice dostala do Budína a následne do Budapešti, ďalšie exempláre sa nachádzajú v Západoslovenskom múzeu v Trnave či Martine. Tým, že sa zbierka pomerne často sťahovala, došlo pri preprave k poškodeniu či strate jednotlivých exemplárov a treba rátať aj s možným odpredajom výmenami či odvezením do cudziny.²⁴ Prevažujú knihy menšieho formátu s praktickejšou väzbou

20 Informácie o knižných väzbách je možné dohľadať aj v knižných katalógoch, kt. sa začali vydávať v 18. storočí (prvý v Uhorsku vydaný v roku 1710), okrem titulov kníh, formátov a cien obsahovali taktiež informácie o ilustráciách a väzbe atd.

21 NUSK: *Databáze slepotiskové výzdoby knižných väzieb* [online]. c2024 [cit. 2024-08-15]. Dostupné z <https://nusk.upce.cz/metodika>

22 KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T., GEŠKOVÁ Ž. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701–1965*. Martin: Matica Slovenská, 1984, s. 41.

23 VALACH, J. *Staré tlačiarne a tlačiarri na Slovensku*. Martin: Matica Slovenská, 1987, s. 79.

24 RADVÁNI, H. *Jezuitská univerzitná knižnica v Trnave*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2006, s. 30.

z lacnejších materiálov a jednoduchším zdobením. Nachádzame však aj pár príkladov bohato zdobených kníh viazaných v kvalitnej usni s ornamentálnym zlátením, tak ako ich popisovali vyššie spomenutí autori. Knižné väzby môžeme rozdeliť na knihy s pevnou väzbou²⁵ a mäkké väzby s typologickými podskupinami. Pri niektorých tituloch pochádzajúcich z tlačiarň z iných európskych miest sme vypozerovali, že papier použitý na predsádky má vodoznak typický pre Pálffyovskú papiereň (jelaň na zlomenom kolese), podľa čoho môžeme predpokladať, že zakúpený titul bol zviazaný v univerzitnej knihárskej dielni.

TVRDÉ VÄZBY

Pri väčších formátoch pozorujeme štýl typický pre 18. storočie, vyznačujúci sa kontrastom hnedej usne a bohatého zlátenia predovšetkým v oblasti chrbta knihy. Zlátenou slepotlačou sú pokryté medziväzné priestory a v niektorých prípadoch aj väzy. Prevláda jemný florálny ornament doplnený o linky a vlnovky rôznych hrúbok. Rámcová kompozícia sústreďuje pozornosť na sólový motív, prevažne v podobe štylizovaného kvetu či rastliny s plodmi. Býva umiestnený uprostred prázdneho poľa obklopeného ďalšími florálnymi vzormi v rohoch rámiku, tvoreného linkami rôznej hrúbky. V druhom a treťom medziväznom poli/priestore smerom od hlavy dolu je umiestnený štítok z usne červených, žltých či zelených odtieňov, na ktorom je vyzlátený titul knihy. Knihy sú potiahnuté triesločninou, prevažne ovčou, zriedka teľacou usňou v hnedých odtieňoch. Niektoré exempláre majú aj povrchovú úpravu s efektom mramorovania. [2] Mali prevažne lepenkové dosky. Uzavrátacie systémy sa objavujú ojedinele v podobe kovových mosadzných spôn alebo textilných tkaníc. Vo väzobnej štruktúre pozorujeme používanie lepenkových dosiek a šitie na jednoduché motízy. Často nachádzame predsádky obtočené okolo prvej zložky zo zdobeného, prevažne mramorovaného papiera. Kapitálky sú retiazkové dvojfarebné v kombinácii bielej nite a nite červeného alebo modrého či žltého odtieňa. Pri prieskume sme narazili aj na pre jezuitskú knihársku dielňu typický exemplár bohato zdobených väzieb. Kniha z roku 1702 je viazaná v červeno-hnedej triesločninovej usni s bohatou ornamentálnou zlátenou slepotlačou rámcovej kompozície s florálnymi ornamentami (ktorá časom korodovala a javí sa ako čierna) so zdobeným liatym kovaním v podobe nárožnic a dierkových hranových spôn na remienkoch s uchytaním na trň v doske. Oriezka bola pôvodne zlátená s tepanými (jemné linky a bodky) ornamentami. Retiazkový kapitálík bol zelenobielej farebnej kombinácie. Šitá je na dvojité motízy s obtáčanou predsádkou z mramorového papiera. V bloku sa nachádzajú usňové záložky. [1]²⁶ Kniha z roku 1729 je viazaná v hnedo-červenokastej triesločninovej usni so zlatou ornamentálnou slepotlačou s ústredným motívom obklopeným štylizovanými florálnymi ornamentami zasadenými do rámcovej kompozície a zlátenou oriezkou. Väzobná konštrukcia bola jednoduchá so šitím na jednoduché väzy, lepenkovými doskami a bez uzavrátacieho systému a kapitálíku.²⁷

Početnejšiu skupinu tvorili knihy v pevnej väzbe menšieho formátu s rozličnými povrchovými materiálmi a ich kombináciami. Silnejšie formáty mali viditeľné väzy a užšie formáty mali hladké chrbty šité už na zapustené väzy. Nachádzame celousňové väzby hnedých odtieňov, často s povrchovou úpravou pripomínajúcou mramor. Prevažujú polousňové či polopergamenové väzby v kombinácii s ozdobným papierom mramorovaným, striekaným, škrobovým alebo brokátovým. Objavujú sa aj príklady celopapierových väzieb. Aj keď boli

25 Pod týmto pojmom sú zoskupené knižné väzby s pevnými doskami nasadzované alebo zavesované.

26 Sign. AB 481 *Missale romanum*, Tyrnaviae, MDCCII, fond UKB.

27 Sign. C.D.18 *Ungaria suis cum regionibus...*, Tyrnaviae, 1729, fond UKB.

tieto knihy menej vzácne, boli taktiež zdobené zlátenou slepotlačou, a to prevažne v mieste chrbta. V menšej miere sa jednalo o ornamenty sólovej kompozície. Prevažne boli tvorené opakujúcim sa florálnym motívom, aký vytvárajú napríklad raznice kolieskového typu.²⁸ Medzi často používané ornamenty patrí motív jahôdky a rastlinky s úponmi drobných lístkov a kvetmi. Zlátenie chrbta sa nachádzalo aj na celopapierových väzbách. Knihy sú bez uzatváracích systémov, v ojedinelých prípadoch nachádzame drobné mosadzné kovanie v podobe spôň barokového typu. Oriezka býva striekaná alebo natieraná v červených a hnedých odtieňoch. Retiazkové dvojfarebné kapitálky sa objavujú len na väzbách so silnejším blokom.

Ďalšiu skupinu tvoria pevné pergamenové väzby s lepenkovými doskami menšieho formátu, bez zdobenia a uzatváracieho systému, ojedinele s textilnými tkanicami a hladkým chrptom bez viditeľných väzov. Knižný blok býva v týchto prípadoch šitý na pergamenové prúžky, zriedka aj na konopné motúzy. Prevažuje červená striekaná alebo natieraná oriezka a dvojfarebný retiazkový kapitálik.

Príklady tvrdých ranobarokných väzieb, s drevenými doskami, viazaných v bielej irche s mosadzným kovaním barokového typu nachádzame len na tlačiach pochádzajúcich z prevažne talianskych tlačiarň. Je pravdepodobné, že boli zviazané v dielni Trnavskej univerzity alebo v inej dielni, ktorá pracovala pre jezuitov, pretože sa v rámci slepotlačovej výzdoby objavuje emblém IHS a MAR a na niektorých predsádkových papieroch sa nachádza priesvitka Pálffyovskej papierne v Pezinku.

MÄKKÉ VÄZBY

Vyznačujú sa hlavne menším formátom pozostávajúcím z niekoľkých zložiek a pestrou makky papierových obálok. Ide prevažne o tlače slúžiace na štúdium a drobnú tlač svetského alebo náboženského charakteru a kalendáre. Najpočetnejšiu skupinu tvoria väzby s mramorovým papierom, s hrebeňovitým vzorom vytvárajúcim vlnovky vo farebnej kombinácii modrej, červenej a žltej. Druhú početnú skupinu tvoria brokátové papiere²⁹ s farebným podkladom a zlatou potlačou s florálnymi ornamentami, nachádzame aj brokátové papiere šablónového typu s viacfarebným podkladom. [4]³⁰ Tretiu skupinu tvoria papiere s potlačou s opakujúcim sa vzorom geometrických viacfarebných ornamentov, na každej väzbe nachádzame iný typ ornamentu.³¹ Menej zastúpené sú striekané papiere v hnedočiernych odtieňoch, napodobňujúcich výzor kameňa.³² Nachádzame aj škrobové papiere s jednoduchým vzorom v jednej farbe, ale aj niekoľko príkladov s viacfarebným vzorom vytvoreným otláčkom valčeka. [3] Konštrukcia väzby je jednoduchá a rýchla. Zložky boli šité retiazkovým stehom bez väzov, alebo na dva zapustené motúzy. Papierová obálka bola prilepená v mieste chrbta a k prvému listu prednej zložky a poslednému listu zadnej zložky. Nenachádzame kapitálky, uzatváranie ani úpravy oriezky.

28 NUSK: *Databáze slepotiskové výzdoby knižných vazeb* [online]. c 2024 [cit. 2024-08-15]. Dostupné z: <https://nusk.upce.cz/>

29 Typ razeného papiera, tzv. augsburský papier, pripomínajúci brokátovú látku pretkávanú striebornými a zlatými niťami. Tvorený kovovými raznicami, ktorými sa docielila typická reliéfnosť. ULBRIKOVÁ, L. *Zošlachtené papiere. Ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumve*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 97.

30 Tamtéž, s. 79.

31 Vyhotovali sa otláčením štočku jednou al. viacerými farbami, tzv. tlač zvýšky. Tamtéž, s. 79.

32 Striekaný papier imituje drahší materiál triesločinené úsne s pravou striekania. Tamtéž, s. 60.

ZÁVER

Pri prieskume sme ďalej zistili početné mechanické poškodenia a niektoré nevhodné spôsoby opráv z minulých období. Zachovanie autenticity väzieb a ich štruktúry považujeme za nevyhnutné nielen z hľadiska reštaurátorského, ale aj historického. Prieskum priniesol dôležité informácie k uskutočneniu tohto kroku a ponúkol tiež prehľad o rôznorodosti knižnej väzby v zbierke tyrnávik. Zistenia z prieskumu doplnia už publikované štúdie k téme jezuitských tlačí a knižnej kultúry. Taktiež napomôžu k adekvátnejšiemu zaobchádzaniu s knihami smerujúcemu k ich dlhodobému zachovaniu a ekonomickejšiemu a organizovanejšiemu nákupu materiálov pre reštaurovanie v budúcnosti.

BINDING AND DECORATION OF JESUIT PRINTS IN 17TH AND 18TH CENTURY JESUITS PRINTS FROM THE UNIVERSITY PRINTING HOUSE IN TRNAVA IN COLLECTIONS OF THE UNIVERSITY LIBRARY IN BRATISLAVA

Summary: The purpose of the contribution was to complement existing studies dealing with the activities of the Academic University Printing House in Trnava. The subject of the research was the book binding and decoration of 17th and 18th century prints from the production of the printing house, which are part of the collection of the University Library in Bratislava. Based on research we have obtained important information about the materials, binding structure and aesthetic properties of the prints, which will help us to better preserve the collection in the future.

Key words: Trnava Academic Printing House, Jesuits, bookbinding workshop, bookbinding, decoration of bookbinding in 17th and 18th century.

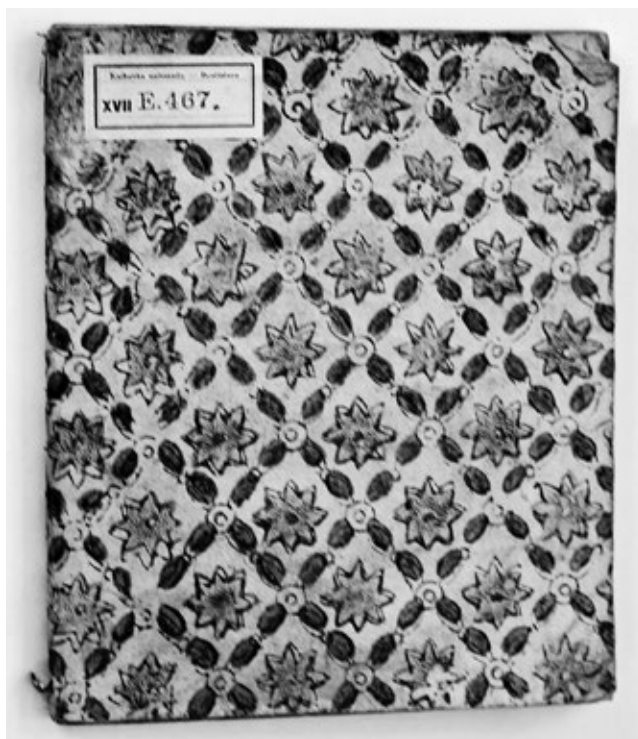
MgA. Eva Vadkerti (* 1985)

Vyštudovala konzervovanie a reštaurovanie knižnej väzby a dokumentov na Fakulte reštaurovania Univerzity Pardubice v Litomyšli. V súčasnosti pôsobí ako reštaurátorka na Oddelení reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave.

Obr. č. 1: Ukážka knižnej väzby z univerzitnej knihárskej dielne s červenou usňou a zlátenou slepotlačou

Obr. č. 2: Ukážka úpravy povrchu usne mramorovaním

Obr. č. 3: Ukážka mäkkej papierovej väzby s ornamentálnou potlačou

Obr. č. 4: Ukážka mäkkej papierovej väzby s brokátovým papierom